

SZEMLE

Gidó Attila

Zsidó identitások a sajtónyilvánosságban

Tibori Szabó Zoltán: *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*. Koinónia: Kolozsvár, 2007.

Az erdélyi zsidóság holokausztot követő történetében az új társadalmi rend kialakításában játszott szerep mellett az identitáskérdés az egyik legizgalmasabb téma. Az *Árnyékos oldal* ez utóbbit járja körül, járatlan ösvényen.

Átfogó szakmunkák híján, a szerző nagyrészt saját kutatásokra alapozhatott. Forrásbázisának a korabeli zsidó- és kisebb mértékben a magyar, valamint román sajtót választotta, értekezésében viszont folyamatosan reflektál a témával kapcsolatba hozható, a korszakot tárgyaló szakirodalomra, de a szépirodalomra is.

Kizárólag a második világháború utáni erdélyi zsidóság történelmével foglalkozó szakmunkák – néhány résztanulmánytól eltekintve – Tibori értekezéséig nem léteztek. Az áttörést egy 2003-ban kiadott román–magyar nyelvű dokumentumkötet hozta meg, amelynek anyaga ugyan a teljes romániai zsidó közösséget átfogja, részleteiben mégis a holokausztot követő erdélyi zsidóságtörténet-írás nyitányának tekinthető.¹ Tibori, könyvét megelőzően, több helyen is publikált a témában, 2007-ben pedig közel hasonló címmel védte meg doktori értekezését a kolozsvári egyetemen.² Mivel az utóbbi években néhány

1 Lucian Nastasă (coord.): *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945-1965)*. Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2003.

2 Tibori Szabó Zoltán: Az erdélyi zsidó közösség sorsa a második világháborút követő időszakban (1945–1948). *Korunk*, 2004. 8. 76–85. és 2004. 9. 77–88.; Uő: *Az erdélyi zsidóság sorsa a II. világháború után, 1945–1948*. In Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 354–375.; Uő: *Transylvanian Jewry during the Postwar Period, 1945-1948*. In Randolph L. Braham – Brewster S. Chamberlin (szerk.): *The Holocaust in Hungary: Sixty Years Later*. Columbia University Press, New York, 2006. 291–314., Uő: *Az erdélyi zsidóság identitástudatának alakulása 1945–1948 között, a sajtó tükrében*. Doktori értekezés. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár, 2007.

igen fontos alaplí is megjelent a romániai zsidóság, illetve a magyar kisebbség 1944/1945 utáni történetéről, a szerző rendelkezésére álltak azok a szükséges viszonyítási pontok, amelyek segítségével kontextualizálhatta a témát.³

A könyv lényegi kérdése az, hogy milyen identitásalternatívák kínáltak a holokausztot túlélő erdélyi zsidók számára 1945-1948 között. A választakat pedig az Erdélyben megjelent sajtó tematikus vizsgálatával próbálja megadni a szerző.

A könyvben markánsan elhatárolódik az empirikus sajtótörténeti rész az elméleti fejezetektől. Egy rövid bevezető után, amelyben a szerző tisztázza vizsgálatának céljait és indítóokait, az erdélyi zsidóság történetének vázlatos ismertetése következik a bethlengábori 1623-as kiváltságlevéltől a holokausztig és a túlélők hazatéréséig.

Tibori elsősorban a hiányok konstatálásából indul ki: A magyar köztudatba kevés épült be a zsidóság tragédiájából, ez pedig nem csak annak tulajdonítható, hogy a magyarok saját tragédiájukkal voltak elfoglalva, hanem a háború után újjáéledő antiszemitizmusnak és a holokauszttal való nyílt szembenézés szinte teljes elmaradásának is. A visszatérő zsidók kellemetlen bűnjelként építették újra életüket, és közben mind a két részről általános volt a történetek elhallgatása. Általában csak olyan esetekben került szó a holokausztról, amikor a túlélők elkobzott értékeiket próbálták visszaszerezni, vagy szociális ellátásért, kárpótlásért szálltak síkra.

A sajtótörténeti rész elsősorban a zsidó lapokra és azon belül is a több évig fennálló *Egységre* koncentrált, a magyar és román újságokat tulajdonképpen a levont következtetések kontrolljaiként használja fel.

A holokauszt után kevés zsidó kiadvány látott napvilágot és többségük igen rövid ideig működött. Az 1945 nyarán kiadott szatmári *Deportált Híradó* hat lapszámot ért meg, és a közösség legvitalisabb kérdéseivel foglalkozott (túlélők névsorai, a hazatérők számára fontos információk).

3 Rotman, Liviu: Romanian Jewry: The First Decade After the Holocaust. In Braham (szerk.): *The Tragedy of Romanian Jewry*. Columbia University Press, New York, 1994. 287-333.; Fülöp Mihály - Vincze Gábor: *Revízió vagy autonómia. Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945-1947)*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998.; Hary Kuller: *Evreii în România anilor 1944-1949. Evenimente, documente, comentarii*. Editura Hasefer, București, 2002.; Lucian Nastasă (coord.): *Minoritățile entoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955)*. Fundația CRDE, Cluj, 2002.; Nagy Mihály Zoltán - Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember - 1945. március)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület - Pro-Print Könyvkiadó, Kolozsvár-Csíkszereda, 2003.; Vincze Gábor: *Történelmi kényszerpályák - Kisebbségi realpolitikák. II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944-1989*. Pro Print, Csíkszereda, 2003.

A Demokrata Zsidó Ifjak Szövetségének orgánuma, az *Új Ifjúság* mindössze egyetlen számig jutott el (1947. április). Az *Ichudot* a szocialista irányultságú hasonló nevű cionista szervezet adta ki 1947–1948 fordulóján, Temesváron, és a fő hangsúlyt a palesztinai országépítő tevékenységre, illetve az alijára fektette. A központi laphoz, az Egységhez képest független Ichud kivándorlást támogató cikkei azt tükrözik, hogy 1948-ra az erdélyi zsidóság nagy része már nem Romániában, hanem Palesztinában képzelte el jövőjét.

Az *Egységet* Kolozsváron adták ki 1946 és 1953 között (1949-től *Új Út* címen) hetilapként. Hatásában és színvonalában messze kiemelkedett a többi zsidó sajtókiadvány közül, de ugyanakkor, mint a bukaresti zsidó (párt)lapnak, az *Unirean*ak a testvérlapja, állandó függésben állott a központtól és a Kommunista Párttól. Programját Kohn Hillel, a második világháború utáni erdélyi zsidóság prominens személyisége fektette le, aki viszont nem vett részt közvetlenül a szerkesztésben. A fő jelszavak, a *zsidó egység* és *népi szolidaritás* már egy, a magyarságtól verbálisan elkülönülő etnikus tér kialakulását jelezték.

Ahogy Tibori az Egységben közölt írásokat tematikus csoportosításban próbálja elemezni, előbukkannak azok a kulcsfogalmak, amelyek a korban végbemenő folyamatokat jellemzik: újrakezdés, demokrácia, megbékélés, jóvátétel, bűnösök megbüntetése, átrétegződés, haladás, fejlődés, kivándorlás, új antiszemitizmus, cionizmus (negatív konnotációval).

Az elemző rész fejezetei tulajdonképpen a felsorolt problémaköröket veszik számba, mégpedig azt, hogy mit és milyen módon tudósított az Egység az erdélyi zsidóságot foglalkoztató kérdésekből.

Az első ilyen problémakör a *hazatérés és közösségi számbavétel*. A lap elindulásakor, 1946 májusában, a túlélők többsége visszatért már (ekkor mintegy negyvenezer zsidó élt Észak-Erdély területén, Dél-Erdélyben megközelítőleg ugyanennyi). Ez alól csak a szovjet fogságban lévő zsidók képeztek kivételt, ügyüket viszont az újság folyamatosan napirenden tartotta. További problémaköröket vázol fel Tibori olyan gyakorlati és elvi ügyek kapcsán, mint amilyen a hazatértek vagyonának (CASBI-ügy), az intézmények újjászervezésének (hitközségek, szentegyletek, egyesületek), vagy a bűnösök megbüntetésének (Népbíróságok) és a kiújuló antiszemitizmus elleni küzdelemnek a kérdése volt.

A Palesztinához és a szovjet zsidó autonóm területhez, Birobidzsánhoz fűződő viszony, illetve a cionizmus megítélése, az identitástudat alakulásának fokmérőjeként is használható. 1946 őszétől az Egység állandó rovatban tudósított a formálódó Izraelről és 1948-ban üdvözölte azt, hogy a román

kormány elismerte a zsidó államot. Mindemellett, a Birobidzsánról készült részletes tudósítások inkább a Szovjetunió zsidók integrálására tett erőfeszítéseit emelik ki, kivándorlásra viszont nem sarkallják az olvasókat. 1948-at követően, a belügyi és a nemzetközi helyzetnek megfelelően, jelentősen megváltozott a lapon belül a cionizmushoz való viszonyulás. A zsidó nemzeti mozgalmat hevesen támadó írások azonban már kevés összefüggésben álltak a zsidó lakosság Palesztina-képével, és inkább a központi politikát tükrözték.

Szisztematizáló módszerét, kevesebb következetességgel, de alkalmazza Tibori a magyar és a román sajtó vizsgálatakor is. A hivatkozott magyar lapok skálája jóval szélesebb, mint a zsidóké, a vezető erdélyi termékek többsége megtalálható közöttük: Igazság, Világosság, Népi Egység, Szabad Szó stb. Közös jellemzőjük, hogy érdeklődésük alacsonyabb a zsidó kérdések iránt. 1944 őszén többen is beszámoltak a deportálásokról, az írásokból viszont az derül ki, hogy ekkor még senki nem ismerte az elhurcolt észak-erdélyi zsidóság sorsát és az emberveszteségekről sem volt világos képe senkinek. Az első konkrét információk csak 1945. február végén futottak be, amikor lengyelországi német haláltáborokat túlélő zsidók egy csoportja átutazott Kolozsváron.

A magyar sajtó esetenként úgy számolt be a háború eseményeiről, hogy elhallgatta a zsidóság tragédiáját. A kakastollas csendőrség 1945-ös megszüntetéséről tudósító Erdélyi Szikra az intézménynek deportálásokban játszott szerepéről nem, csak a kommunistaellenes fellépéseiről volt hajlandó említést tenni. A negyvenes évek végére szabállyá vált a zsidó szenvedések összemosása a baloldali értelmiségnek, a munkásosztálynak meghurcoltatásával.

Mindeközben a román sajtó már az első pillanattól kezdve az erdélyi kérdésnek vetette alá a holokauszt témáját. Ezen túlmenően nem foglalkozott a vészorszak eseményeivel.

Az igazi kihívást a szerző, de az olvasó számára is az *Árnyékos oldal* második, elméleti része kínálja. A háború utáni zsidó és magyar sajtó tételes számbavételét és tematikus csoportosítását ugyanis olyan kérdésekre feltett válaszoknak kell követniük, mint: Hogyan és milyen irányban befolyásolták a holokausztot követő zsidó identitástudatot az elszenvedett traumák? Melyek az identitástudat változásának mutatói? Az identitáskeresés hogyan tagolta a zsidó társadalmat? Milyen integrációs stratégiákat lehet megkülönböztetni a zsidóságon belül?

Tibori tudatában van annak, hogy a korabeli lapok kizárólagos használata kizárja a komplett válaszadás lehetőségét. A sajtó, mint a nyilvánosság eszköze már egy előre megkonstruált képet vetít ki, ezeket pedig nehéz önmagukban helyesen dekódolni. Erre utal a könyv utolsó fejezetének címe is:

A sajtó csak részben tükrözte a zsidóság identitási dilemmáit. Hiszen a túlélők nem elhanyagolható része mélyen kötődött a világháborúk közötti polgári társadalom értékeihez, a magyar nyelvű zsidó sajtó pusztája léte pedig egy újabb bizonyítéka a magyar nyelvűséghez való ragaszkodásnak. Az ellenkező oldalon viszont ott vannak a román (kényszer-)integrációs példák: Közvetlenül a háborút követő időszakban a borzalmakat túlélte hazatérők nem hajlandóak magyarul beszélni, a temetkezéseknél pedig a sírfeliratokat román nyelven vésetik fel.

A meglehetősen hosszúra sikerült, de jól megírt általános elméleti fejezet (*A zsidó identitás alakulása a második világháború után*) talán ezt a fajta egyoldalúságot próbálja ellensúlyozni azzal, hogy a szakirodalom és a kérdéssel foglalkozó szépirodalom, esszéirodalom felől közelíti meg az identitásproblémákat. Az ily módon európai kontextusba helyezett erdélyi viszonyokat taglaló rész konklúziója az, hogy a holokauszt után a túlélők számára a haláltáborok élménye jelentette az origót. A sorsközösség egy közös zsidó identitás új alapjait fektette le, függetlenül a világnézeti különbségektől és kulturális kötődésektől.

A két világháború között beindult disszimilációs folyamatokat a holokauszt traumája csak fokozta. A magyar zsidóságnak az elszenvedett megaláztatások és veszteségek pusztája ténye mellett azt is fel kellett dolgoznia, hogy a magyar állam és a magyar lakosság – kevés kivétellel – cserbenhagyta őket, vagy egyenesen részt vállalt megsemmisítésükben. Mindehhez olyan a hazatérést követő kiábrándító élmények is társultak, mint az újjáéledő antiszemitizmus és az elkobzott javak akadozó vagy elmaradó visszaszolgáltatása.

A belpolitikai helyzet miatt (a Kommunista Párt fokozatos hatalomátvétele, majd egyeduralma) természetesen a baloldali zsidó értelmiség által felkínált stratégiák kaptak nagyobb publicitást és ezáltal nagyobb szerepet az identitásstratégiák kialakításában. Mindent összevetve Tibori úgy látja, hogy a felvázolt folyamatok következtében az önazonossági dilemmákból kivezető utat az erdélyi zsidóság jelentős részének a magyar-zsidó identitás négytípusú feladása jelentette: felszívódás a demokratikus néptömegekbe, román identitás vállalása, kivándorlás Palesztinába, kivándorlás Nyugat-Európába, Amerikába vagy egyéb szabad országba. Mindazok, akik elvetették a teljes elfordulás alternatíváját, a magyar integráció különböző szintjeiben keresték a megoldást, amely többségüknél egy kettős magyar-zsidó identitás tartós fennállását eredményezte.

Tibori Szabó Zoltán könyve sajtótörténeti jellegű mű, amelyet a szerző levéltári kutatások alapján megírandó későbbi eszmetörténeti és történeti

munkák alapjául szánt. Az identitás kérdésének vizsgálatában a továbblépést a közösség belső mozgatórugóinak (Zsidó Demokrata Bizottság, hitközségek) mélyebb, levéltári forrásokon alapuló vizsgálata jelentené. Meg kell majd vizsgálni a ZSDB társadalomformáló szerepét és a konkurens zsidó társadalomszervező intézményeknek (pl. a hitközségeknek) és a nemzetközi zsidóságot megjelenítő Jointnak a tevékenységét. A hagyományos zsidó vallási közösségek, rabbik, vallási vezetők eltűnésével keletkező szakrális űr vizsgálata sem érdektelen.